Eva Ryšavá

PIVO A PIJÁCI V ČESKÝCH KRAMÁŘSKÝCH PÍSNÍCH

V české kramářské poezii, která osobitým způsobem odrážela realitu každodenního života lidových vrstev, nemohla chybět tematika pijáctví a piva. Jak dlouhý byl život a vývoj kramářských písní – od 16. do počátku 20. století – tak se postupně proměňovaly roviny pojetí těchto námětů. Začínalo se hrozivou barokní moralitou a skončilo humorem a parodií.

K nejstaršímu okruhu textů, v nichž se objevují pijácké motivy, patří epické písně s pověrečnými látkami a písně o zázracích. Pití, hospody, pivo a kořalka jsou zde představeny exemplárně v negativním smyslu jako prostředky odpudivých hříchů, po nichž následuje po zásluze krutý trest. Z roku 1640 pochází píseň Novina jistá a pravdivá o třech dcerách bohaprázdných...,[1] v níž nehodné dcery místo cesty do kostela seděly doma a „pily pálený jako zšílený" – Ďáblové přijeli v podobě kavalírů a

„panen se ptali, jestli by měly kořaličku,
že ji chtěj píti, veselí býti".

1 Novina jistá a pravdivá o třech dcerách bohuprázdných, lehkomyslných v zemi baborské, kteréžto své staříčké matky v žádné uctivosti neměly, ale z ní své posmíšky měly i za to jaké skončení od zlých duchův vzaly. B. m. t. 1640. Knihopis č. 6260.

Za všechny hříchy pak byly dívky potrestány roztrháním a kořalka se v nich proměnila v pekelný plamen. I mládež, která neposlechla rodiče a před bohoslužbou dala přesnost hospodě, pivu, kořalce a tanci, za trest ustavičně tancuje – „od šatův lítají kusy, z rukouch nohouch kůže visí, až jim vidět z těla kosti v té nešťastné veselosti."[2] Ještě hrůznější je pivo nalité v lebce, z níž opilec na hřbitově rouhavě připíjí na zdraví svého zemřelého otce. „Z dopuštění pak božího kosti v kostnici pak z mrtvých vstaly a za tím ožralcem až k jeho domu se valily."[3] Následovala smrt opilce a jeho ženy.

Rozvoj knihtisku a s ním spojená stále větší dostupnost kramářských tisků v nejširších lidových vrstvách měla za následek bohatší druhové rozrůznění kramářské poezie. Její komerční ráz podmiňoval výběr témat: kramářští autoři si nemohli dovolit skládat písně, které by jim nepřinesly výdělek. Proto se v kramářských textech objevovaly ve stále hojnější míře světské náměty z oblastí, jež byly v lidovému publiku nejbližší – život v rodině, milostné vztahy a poměry ve společnosti. Od první třetiny 18. století nastává značný rozvoj kramářské lyriky a písní lyrickoepických, v nichž jsou často obsaženy motivy pití a jeho následků, tak jak se vyskytovaly ve skutečném životě.

Je třeba zdůraznit, že živé, bezprostřední podání života městského a venkovského lidu, vycházející autorsky přímo z těchto vrstev a obsahující množství cenných konkrétních údajů a bystře zachycených situací, je typické právě pro kramářskou poezii. Nenajdeme je ani ve folklórní tvorbě té doby tíhnoucí již svou povahou k zobecnění ani v literatuře umělé, která se tímto tématem blíže nezabývá. Přitom kramářské písně ve svém nesmírném rozsahu a rozmanitosti jsou dnes známy jen z nečetných výborů. Celé jejich bohatství je patrně ještě na dlouhá léta uzavřeno ve sbírkách knihoven a muzeí v dojemně otrhaných, vděčnými čtenáři a současně zpěváky „očtených"

[2] Pozastavte se křesťané, slyšte věci neslýchané. Zázračná píseň o rozpustilých tanečnících, jak od Boha trestaní byli, všem lehkomyslným mládencům k polepšení představená. B. m. t. r.

[3] Bohuslav Beneš, Světská kramářská píseň, Univerzita J. E. Purkyně, Brno 1970, s. 68–69.

špalíčcích a jednotlivých drobných tiscích. Připadají nám jako Popelky, jimž nebylo dopřáno proměnit se na veřejnosti a ukázat svou skrytou krásu.[4]

V kramářských písních 18. a 19. století s tématem rodinného a manželského života se objevuje motiv pití a prostředí hospod převážnou měrou jako záporný činitel působící rozvrat a bídu rodiny. Již v písni z roku 1718 (se sugestivním nápěvem jako Já jsem černá jak krkavec) se zpívá:

„Já nešťastný piva pitec, přiznávám se pravdivou věc,
že jsem propil mý peníze, nemám již v kapse halíře.
Žádná radost v domě není, nouze plno a soužení.
Žena otrhaná chodí, jedna psota druhou plodí."[5]

Zajímavá je hodnotová hierarchie nápojů obsažených v kramářských písních. Nejníže stojí kořalka, jež je všeobecně odsuzována, a pokud je chválena, pochvala je míněna humorně. V souvislosti se ženami a jejich slabostí pro pití je zmiňován hustý sladký likér rosolka, který se často objevuje v krásné literatuře 19. století. Zato víno na rozdíl od lidových písní najdeme v kramářských písních jen zřídka. Nepatřilo do lidových domácností a bylo považováno za součást panského života. Když sedlák utržil za obilí hodně peněz, zašel do hospody a zahrál si na pána:

„Nejčko je sedláček pán, když drží v hospodě džbán,
praví: nechci piva, chci koštovat vína,
lepší jest přece víno nežli darebné pivo."[6]

[4] Knihovna Národního muzea v Praze zpracovává v rámci národní retrospektivní bibliografie oddíl bibliografie kramářských tisků 19. století. První díl bibliografie je již připraven k vydání.

[5] Písničky tři nové: První o dobrém hořčáku, všem mrhačům pro polepšení. Druhý dvě..., 1718. Knihopis č. 13, 575.

[6] Nejčko je sedláček pán. Nová píseň pro obveselení mysle vydaná, B. m. t. r. Po víně si ještě poručil další panský nápoj punč, ale bylo mu z něho špatně, takže musel prohlásit: „Já nemám pro punč drštku."

špalíčcích a jednotlivých drobných tiscích. Připadají nám jako Popelky, jimž nebylo dopřáno proměnit se na veřejnosti a ukázat svou skrytou krásu.[4]

V kramářských písních 18. a 19. století s tématem rodinného a manželského života se objevuje motiv pití a prostředí hospod převážnou měrou jako záporný činitel působící rozvrat a bídu rodiny. Již v písni z roku 1718 (se sugestivním nápěvem jako Já jsem černá jak krkavec) se zpívá:

„Já nešťastný piva pitec, přiznávám se pravdivou věc,
že jsem propil mý peníze, nemám již v kapse halíře.
Žádná radost v domě není, nouze plno a soužení.
Žena otrhaná chodí, jedna psota druhou plodí."[5]

Zajímavá je hodnotová hierarchie nápojů obsažených v kramářských písních. Nejníže stojí kořalka, jež je všeobecně odsuzována, a pokud je chválena, pochvala je míněna humorně. V souvislosti se ženami a jejich slabostí pro pití je zmiňován hustý sladký likér rosolka, který se často objevuje v krásné literatuře 19. století. Zato víno na rozdíl od lidových písní najdeme v kramářských písních jen zřídka. Nepatřilo do lidových domácností a bylo považováno za součást panského života. Když sedlák utržil za obilí hodně peněz, zašel do hospody a zahrál si na pána:

„Nejčko je sedláček pán, když drží v hospodě džbán,
praví: nechci piva, chci koštovat vína,
lepší jest přece víno nežli darebné pivo."[6]

[4] Knihovna Národního muzea v Praze zpracovává v rámci národní retrospektivní bibliografie oddíl bibliografie kramářských tisků 19. století. První díl bibliografie je již připraven k vydání.

[5] Písničky tři nové: První o dobrém hořčáku, všem mrhačům pro polepšení. Druhý dvě..., 1718. Knihopis č. 13, 575.

[6] Nejčko je sedláček pán. Nová píseň pro obveselení mysle vydaná, B. m. t. r. Po víně si ještě poručil další panský nápoj punč, ale bylo mu z něho špatně, takže musel prohlásit: „Já nemám pro punč drštku."

K pivu zato pozorujeme blízký, často vřelý poměr, je nazýváno „pivíčkem lahodným" i „sladkým ječmínkem". Jeho působení je v písni o sládcích z roku 1799 rozšafně rozděleno:

„Piva ctnost tak jak má býti,
svou sílu, chuť musí míti,
mírným k síle prospívá,
slintačům k škodě bývá."[7]

Na rozdíl od kořalky je pivo dokonce považováno za nápoj od Boha:

„Nyní bratří nyní živo!
Bůh dal vodu, také pivo,
kořalka nám nedá síly,
jenom čert nás do ní chýlí."[8]

Ve svém referátu na konferenci Archivu hl. m. Prahy Ženy měst pražských od středověku po 20. století[9] jsem upozorňovala na množství kramářských písní o manželství a o vlastnostech žen a mužů. Mnohé písně mají formu manželských hádek s jadrnými lidovými nadávkami, v jejichž pozadí stojí vždy opilství a karban. Manželka vyčítá mužovi:

„Hle ty šelmo zpropadená, kořalka je drahá,
tobě přece šmakuje, pivo je též také drahý,
a doma zas chleba není..."[10]

[7] Zdrávi ať jsou páni sládci. Nová píseň o sládcích pro obveselení mysle na světlo vydaná, B. m. t. 1799.

[8] Já sedláček, bratři milí. Nová píseň o kořalce výborné, Skalica, b. t. 1845.

[9] Eva Ryšavá, Odraz života městských žen v kramářských písních. Ženy měst pražských od středověku po 20. století. Sborník z konference pořádané Archivem hl. m. Prahy v roce 1993; v tisku.

[10] Poslyšte mé naříkání, mládenci i vdovci. Starý zpěv anebo nářek manžela nad svou manželkou, Praha, b. t. r.

Do rodinné problematiky se prolíná i problematika společenská a hospodářská:

„Kolikrát jsem uchystaný platit kontribuci,
napadne mě velká žížeň, jdu, zavdám si přeci,
co bych měl dát císařovi, musím to dát šenkýřovi,
pak mám exekuci."[11]

Humorné až satirické písně o vlastnostech žen a mužů mají často formu tzv. abecedy. Ve vypočítávání záporných vlastností nikde nechází nemírné pití:

„Ožralý muž bývá běda,
když sem a tam kouty hledá,
kořalka s ním postrkuje,
pivo z něho vykřikuje."[12]

Ženám je vytýkána záliba v kávě a likérech, pro něž utrácí peníze na domácnost a mámí z muže další:

„Jednu ruku kolem krku a druhou má v kapse,
když mu peníze vybere, dobře selže, zapře."[13]

Nejtragičtější následky opilství se odrážejí v některých morytátech. Kramářský autor A. Chládek například líčí vyvraždění rodiny mužem, který propil celý svůj majetek a nakonec spáchal sebevraždu.[14]

[11] Z hlubokosti mé těžkosti sobě hořekuju. Žehrání pijáka proti šenkýřovi a své zlé ženě, Litomyšl, B. t. 1850.

[12] O Samsone bojovníku, Filištinských protivníku. Píseň světská na zlé muže nebo hazarty, všem ženám k potěšení a takovým mužům k napravení na světlo vydaná, Pardubice, b. t. 1797.

[13] Hnedky od mojí mladosti měl jsem děvčata rád. Píseň světská o mnohých ženách velké chytrosti a jejich mlsnosti. B. m. t. r.

[14] O lakomství ošemetné, kam ty lidi přivádíš. Píseň o vraždách a samovraždě ve Vartnsdorfu u Lince, které vykonal otec na svých dítkách a manželce. Autor A. Chládek, Praha, J. Janů, b. r.

Od první třetiny 19. století se k nám dostává protialkoholní literatura, která má svůj ohlas i v kramářských písních, zaměřených hlavně proti kořalce.

„Netrpme, bratři přemilí,
silný nápoj žádnou chvíli,
jen pryč s kořalkou do pekla,
odkud svodnice utekla."[15]

V některých z těchto písní pozorujeme antisemitskou notu v souvislosti s tím, že palírny a nálevny patřily židům. Kořalka je nazývána „židovskou medicinou", nálevny „židovnami" a židům je vyčítáno, že podporují pijácké vášně a obohacují se z nich.

Jedním z výrazných prvků novodobého českého vlastenectví byla vlastenecká píseň. Jak ukázal Vladimír Macura ve své práci Znamení zrodu,[16] byly projevy vlastenectví spjaty s určitými ceremoniály, k nimž patřilo i pití piva. Pivo se stalo symbolem českého nápoje a jeho oslavě věnovali autoři vlasteneckých písní řadu svých skladeb. Tyto písně se dostaly i do kramářských tisků a jejich prostřednictvím pronikaly i mimo uzavřené vlastenecké společnosti do lidových vrstev. Dostáváme se v nich do zcela jiné atmosféry než v písních předchozích, kde i za humorným zpracováním pijácké tematiky byly vidět neradostné následky nadměrného pití. V těchto vlasteneckých pijáckých písních, plných dobromyslného humoru, je chválena lahodnost piva, pohoda, veselá nálada a soudržnost stolní společnosti, je vybízeno k tomu, aby se využilo příhodné chvíle, protože „každý tu pobyde chvilku". Vše je věnováno příjemnému požitku, smrt se připomíná jen pomyšlením: „Kdyby nám pivečko zemřelo, co by z nás lidičky zůstalo. Všichni by plakali, plakaly by Čechy celé, za nic by nestál svět."[17] Přímo extraktem všeho, co měla obsahovat vlastenecká pijácká píseň, je Nová píseň vlastenecká při dobrém pivě:

[15] Já sedláček, bratři milí. Nová píseň o kořalce výborné, Skalica, b. t. 1845.

[16] Vladimír Macura, Znamení zrodu (České obrození jako kulturní typ), Československý spisovatel, Praha 1983.

[17] Kdyby nám pivečko zemřelo. Nová píseň Pivečko. Autor R. Hora.

„Kdo chce Čechem býti, má po česku píti;
mysl česká veselá zlého prej nic nedělá.
–
České je vždy hezké, hezké je vždy české;
přísloví nám takové dali slavní předkové.
České děvče míti, české pivo píti,
hoj! radosti takové maj jenom Čechové."[18]

I studentské písně opěvovaly často hospodský život a pivo jako Študentská z kramářského tisku z roku 1861:

„Halánkovský ležák pít, juchaja, juchaja,
k tomu se zdám schopný být, juchaja juch.
Kulečník nezavrhnu a ke kartám rád sednu.
Nejdřív piva sklenici a pak hezkou dívčici."[19]

Samostatnou kapitolou v kramářské poezii jsou parodie a parafráze oblíbených písní lidových, náboženských a společenských, časté v 19. století. Český lidový humor se zvláštní zálibou se zmocňoval notoricky známých textů, aby z jejich převrácení a obměn vytěžil maximum směšnosti. Pijácká tematika mu k tomu dívala vítanou příležitost. Začátek náboženské písně „Z hlubokosti mé těžkosti volám k tobě, Pane" posloužil k lamentaci na šenkýře. „Z hlubokosti mé těžkosti sobě hořekuju a na pana hospodského přeukrutně kleju."[20] Teskné lidové písně Loučení, loučení a Bude vojna, bude se proměnily v rozverné pijácké úvahy („Loučení, loučení, jak je to těžká věc, když se musí rozloučiti a od sebe pryč odjíti s kořalkou ožralec"[21] a „Bude žízeň, bude, až šenkýř spát půjde."[22]).

[18] Bratři, pijme, až to zvíme. Nová píseň vlastenecká při dobrém pivě, Litomyšl, J. Bergerová, b. r.

[19] Tážete se, kdo as jsem. Študentská. Autor A. B. Pešek, vyd. J. Zvikl, Mladá Boleslav 1861.

[20] Viz pozn. č. 11.

[21] Loučení, loučení, jak je to těžká věc. Loučení pijáka s kořalkou. A. Augusta, Litomyšl 1857.

[22] Bude žízeň bude, až šenkýř spát půjde. Pijácká.

Častým materiálem pro parodování se stávaly písně umělé, které sice zlidověly, ale nebyly lidovému publiku tak blízké jako jeho vlastní folklorní výtvory. Vtipné pijácké parodie se dočkala oblíbená píseň K. H. Máchy V borovém na skále háji, jejíž závěrečná sloka, původně varování před zrádnými dívkami, se proměnila takto:

„Mládenci, co světem nyní blaze kráčíte,
o blahosti vína, piva ještě nevíte,
Utíkejte do hospody jako rychlý chrt,
za peníze všeho dosti, zadarmo je smrt."[23]

Také populární Břetislav našel svůj pijácký protějšek: „Když měsíček spanile svítil, kamarád v hospodu šel."[24] Parodie nezůstaly ušetřeny ani dvě vlastenecké písně, které se postupem času staly nejvýznamnějším výrazem českého národního uvědomění – Kde domov můj a Moravo, Moravo. Kramářský tisk první písně nese název Nejnovější pijácká: Kde domov můj?[25] a druhé Nová píseň k výstraze všem pijákům kořalky s incipitem „Kořalko, kořalko, kořaličko milá, jak z tebe vychází vůně roztomilá."[26]

Prostředí pražských hospod přibližuje ještě jedno dílo kramářského autora. Nejde sice o kramářskou píseň, ale o mnohem obsáhlejší a podrobnější paměti písničkáře Františka Haise, autora populárních písní Na hranicích města německého a Spi, Havlíčku, v svém hrobečku.[27] Autor se po celý svůj dlouhý život (1818–1899) pohyboval se svým kolovrátkem na místech, kde nacházel odbyt pro své písně a další tiskoviny, které prodával (snáře, kalendáře, modlitby

[23] Blíže města na silnici stála hospoda. Dvě veselé písně pro mladý svět. Jiná. S. Pospíšil, Chrudim 1862.

[24] Bedřich Václavek-Robert Smetana, České světské písně zlidovělé, Nakladatelství ČSAV, Praha 1955, s. 197.

[25] Kde domov můj? Nejnovější pijácká: Kde domov můj? A. Augusta, Litomyšl, b. r.

[26] Kořalko, kořalko, kořaličko milá. Nová píseň k výstraze všem pijákům kořalky, autor J. Ter. Vyd. J. Zvikl, Mladá Boleslav.

[27] Srov. František Hais, Vzpomínky pražského písničkáře, Odeon, Praha 1985.

apod.). Hospody, pivovary a zahradní restaurace mu k tomu poskytovaly hojnou příležitost a on sám se během let stal jejich neodmyslitelnou součástí. Hais složil také řadu pijáckých písní, převážně humorně laděných.

Kramářské písně se ve druhé polovině 19. století udržovaly v nezměněné podobě hlavně na venkově. Ve městech se postupně modernizovaly ve šlágry a kuplety, které byly na programu tzv. zpěvních síní, předchůdců dnešních kabaretů. Zachovalo se tím množství tisků těchto písní s pijáckou tematikou, ty však mají již daleko ke kramářskému podání a zasloužily by si samostatný rozbor.

Kramářská tvorba je dnes již historickým jevem, zůstává ale významným historickým pramenem a zdroje estetických zážitků, i když v jiné formě, než jak ji vnímali její současníci. Pivo a pijáci procházejí kramářskými písněmi nepřetržitě po tři sta let. Zřetel na tuto poezii by proto měl být obsažen ve všech pracích, které budou usilovat o objektivní a zasvěcený pohled na literární stránku jevu, jenž přežije jistě i další literární formy – jak o tom zpívá František Hais:

„Ach sladký ječmínku, jak jsi blažený,
sláva tvá nevezme nikdy skončení."[28]

Eva Ryšavá
Národní muzeum
Praha

[28] Celý unavený u dveří stojím. Kratochvilný zpěv aneb Jenom aspoň holbičku pro moji opičku, autor František Hais. Vyd. J. Spurný, Praha 1857.